

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

קל וחומר: ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה!"¹

ברור שהמחלוקת אינה רק פרשנית. היא גם אידיאולוגית. זו מחלוקת על הפרישות, על חיים של הימנעות. כמעט בכל דת ישנה תופעה של אנשים שמתוך שאיפה לטוהר רוחני מתרחקים מתענוגות העולם ומפיתוייו. הם חיים במערות, בכוכי התבודדות, במנזרים. כת קומראן הייתה אולי תנועה מסוג זה. בימי הביניים היו יהודים שאימצו פרישות דומה, ביניהם חסידי אשכנז וגם יהודים רבים בארצות האסלאם. בדיעבד, קשה שלא לזהות לפחות שמץ של השפעה מהסביבה הלא-יהודית. חסידות אשכנז קמה בתקופת מסעי הצלב, כאשר בקרב הנוצרים נפוצו קבוצות של השפלה עצמית. מקביליהם בארצות האסלאם הכירו כנראה את הסופים, התנועה המיסטית באסלאם.

ייתכן, אפוא, שהיחס הדו-ערכי של היהודים לחיי הפרישות נבע מהחשד שזהו יסוד זר שחדר ליהדות מדתות אחרות. גם בתקופת המשנה והתלמוד, הן במערב (ביוון) הן במזרח (באיראן) צצו תנועות סגפניות שראו בעולם הגשמי מקום של השחתה ושל מריבות. הם היו למעשה דואליסטים, והאמינו שהאל האמתי איננו בורא היקום. עולם החומר הוא מְלֹאכֶת כְּפִיָּה של אלוהות פחותה במעלתה – ורעה. שתי הידועות שבין תנועות אלו הן הגנוסטיקה במערב והמניכיאזם במזרח. נראה אפוא שאפשר לייחס לפחות חלק מההתנגדות של חכמי ישראל לנזירות לרצונם להניא יהודים מהליכה בדרכים זרות.

מבלבלת במיוחד דעתו של הרמב"ם. בתוך אותה יצירה עצמה, משנה תורה, הוא נקט כלפי הנזירות עמדה חיובית ועמדה

שתי גרסאות של חיים מוסריים

הנזיר הוא מי שמקבל על עצמו, בדרך כלל לתקופה קצובה, דינים מיוחדים של קדושה ושל פרישות האמורים בפרשתנו: לא לשתות יין ושאר משקאות משכרים (ולא לאכול ענבים ומה שעשוי מהם), לא להסתפר, ולא להיטמא טומאת מת. התורה נמנעת משיפוט ערכי ברור של הנזירות. מצד אחד, היא אומרת על הנזיר כי "קִדְשׁ הוּא לָהּ" (במדבר ו, ח). מנגד, היא קובעת כי בתום תקופת נזירותו עליו להביא קרבן חטאת (שם, יג-יד), כאילו עשה דבר-מה לא טוב.

כך נוצרה מחלוקת תנאים, שחצצה גם בין אמוראים ובין חכמי ימי הביניים. לדעת רבי אלעזר, ולימים גם לדעת הרמב"ן, הנזיר ראוי לשבח. הוא בחר מרצונו החופשי לחיות בדרגה נעלה של קדושה. הנביא עמוס אומר מפי ה' "וְאֶקִּים מִבְּנֵיכֶם לְנָבִיאִים וּמִפְּחוּרֵיכֶם לְנָזִירִים" (ב, ו) – משמע שהנזיר, כמו הכהן, הוא אדם הקרוב לה' במיוחד. את החטאת הוא נדרש להקריב מפני שהוא חוזר לחיים הרגילים. החטא טמון בהפסקת הנזירות. רבי אליעזר הקפר והאמורא שמואל מחזיקים בדעה הפוכה. החטא טמון בהתנזרות: משום שהנזיר מונע מעצמו כמה מתענוגות העולם שה' ברא וראה כי טוב. רבי אליעזר הוסיף: "והלא דברים

שלילית. בהלכות דעות במשנה תורה הוא מאמץ את עמדתו השלילית של רבי אליעזר הקפר: "שמא יאמר אדם, 'הואיל והתאוה והכבוד וכיוצא בהן דרך רעה הן ומוציאין את האדם מן העולם, אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון', עד שלא יאכל בשר ולא ישנה יין ולא יישא אישה ולא יישב בדירה נאה ולא ילבוש מלבוש נאה אלא השק והצמר הקשה וכיוצא בהן, כגון כומרי אדום – גם זו דרך רעה היא, ואסור לילך בה".² אולם בהלכות נזירות הוא פוסק בהתאם לעמדתו החיובית של רבי אלעזר: "הנודר לה' דרך קדושה – הרי זה נאה ומשובח.... ושקלו הכתוב בנביא".³

איך יכול מחבר אחד – כל מחבר, קל וחומר ענק-היגיון כרמב"ם – לאמץ עמדות כה סותרות בתוך אותו ספר? התשובה טמונה באחת התובנות המקוריות ביותר של הרמב"ם. לשיטתו, יש שתי דרכים שונות לחיות חיים מוסריים. דרך החסיד ודרך החכם. החכם הולך ב"שביל הזהב", ב"דרך האמצע". חיים מוסריים הם עניין של מתינות ואיזון, של מציאת הדרך שבין היות-רמדי לבין הפחות-רמדי. האומץ, למשל, נמצא באמצע הדרך בין הפחדנות לפזיזות. הנדיבות נמצאת בין הפזרנות לקמצנות. גישה זו קרובה לגישה שהציג אריסטו בחיבורו 'אתיקה ניקומאכית'. החסיד, לעומת זאת, אינו הולך בדרך האמצע. הוא אינו אוכל במידה מתונה אלא מרבה להתענות; אינו צובר הון צנוע אלא בוחר בעוני, וכן הלאה.

בכמה מקומות בכתביו הרמב"ם מסביר מדוע עשויים אנשים לבחור בקצוות. אחת הסיבות לכך היא חזרה בתשובה ושינוי אופי.⁴ אדם יכול לרפא את נגע הגאווה שלו על ידי כך שלזמן מה ישפיל את עצמו. סיבה נוספת היא חוסר סימטריה בטבע האדם. לתכונה שבקצות כל ציר אין כוח משיכה שווה. הפחדנות נפוצה מן הפזיזות, והקמצנות שכיחה מן הפזרנות, ועל כן החסיד דבק

במידה הנדירה והקשה יותר. סיבה שלישית היא פיתויי התרבות הסובבת. הללו עלולים להיות מנוגדים כל כך לערכי התורה, שיהודי נאמן יבחר להיכרל מהחברה הכללית, וכלשון הרמב"ם ילכש צמר ושיער וישכון בהרים ויתבודד במדבריות,⁵ וכך ירחיק עצמו מהתנהגותם הקיצונית של שכניו.

עמדת הרמב"ם עתירת דקויות. יש זמנים שהסיגוף מרפא, יש גם מקרים שהוא נדרש בהלכה, וקורה גם שהוא משמש תגובה לרוח-זמן נהנתנית מדי. אולם בדרך כלל, הרמב"ם פוסק שמצווה ללכת בדרך האמצע, ודרכו של החסיד היא אם כן לפנים משורת הדין.⁶

משה הלברטל, בספרו המרשים על הרמב"ם,⁷ מתאר את הרמב"ם כמי שמרכך את המתח הבסיסי שבין האידיאל האזרחי של המסורת הפוליטית היוונית לבין האידיאל הרוחני של הרדיקל הדתי שבעיניו, כמאמרו של הרבי מקוצק, "אמצע הרחוב נועד לסוסים; האנשים הולכים בצדדים". בעיני החסיד, החכם של הרמב"ם עשוי להיראות כבורגני נהנתן.

ואכן, במהותם של דברים, אלו הן שתי דרכים להבנת החיים המוסריים עצמם. האם מטרת החיים המוסריים היא להגיע לשלמות אישית – או ליצור חברה הוגנת, צודקת וחומלת? התשובה האינטואיטיבית של רובנו תהיה: גם וגם. וכאן מתבלטת חריפותו ההגותית של הרמב"ם. הוא מאבחן שאי אפשר לאחוז במטרה האחת בלי להניח ידנו מן השנייה. אלה הם שני מסלולים נפרדים.

חסיד עשוי לתת את כל כספו לעני; אבל מה עם בני משפחתו שלו? חסיד עשוי לטרב לשפוך דמים כחייל קרבי; אבל

מה יהא על ארצו? חסיד עשוי לסלוח על כל הפשעים שנעשו לו; אבל מה עם החוק והצדק? כיחידים, חסידים הם אנשים בעלי מידות נעלות. אבל אי אפשר לבנות חברה שכולה חסידים. כי האמת היא שהחסידים אינם מתעניינים באמת בחברה. דאגתם נתונה לישועת נפשם.

תובנה עמוקה זו היא שהובילה את הרמב"ם לעמדתו הכפולה, הפרדוקסלית לכאורה, כלפי הנזיר. הנזיר בחר, לפחות לזמן מה, לאמץ לו חיים של סגפנות קיצונית. הוא חסיד. הוא בחר במסלול השלמות האישית. זו בחירה אצילית, מופתית וראויה לשבח. אך זו איננה דרכו של החכם. ואם רצוננו בחברה מתוקנת, אנו זקוקים לחכמים. החכם אינו קיצוני, מפני שהוא מבין שצריך להביא בחשבון גם אנשים אחרים. הוא זוכר שיש לו משפחה, שיש לו קהילה, ושבמשפחה ובקהילה יש אנשים. הוא זוכר שיש מדינה להגן עליה ומשק לקיים. החכם יודע שאין הוא יכול לפנות עורף לכל המחויבויות שלו ולנהל חיי יחיד נאצלים. הקב"ה קורא לנו לחיות בעולם, לא לברוח ממנו; לחיות בחברה, לא בפרישות; לשאוף ליצירת איוון בין הלחצים המנוגדים המופעלים עלינו, לא להתמקד באחד ולהתעלם מהאחרים.

על כן, מנקודת מבט אישית הנזיר הוא חסיד – אך מנקודת מבט חברתית הוא, לפחות כדימוי, "חוטא" שצריך להקריב קרבן חטאת.

הרמב"ם חי את החיים שהטיף להם. מפתביו ידוע לנו שלבו יצא אל הפרישות. היו שנים שהוא עמל יומם ולילה על חיבור פירושו למשנה, ובהמשך על חיבור 'משנה תורה'. אבל הוא גם הכיר באחריותו כלפי משפחתו וקהילתו. במכתבו למתרגמו לעתיד, שמואל אבן-תיבון, תיאר את סדר היום והשבוע הטיפוסי

שלו, שבו נשא על גבו מעמסה כפולה – רופא נודע לתהילה בינלאומית, וחכם הלכה שעניי יהדות העולם נשואות אליו. הוא עבד בפרך. בתקופות מסוימות לא מצא זמן ללמוד כל השבוע. הרמב"ם היה חכם שהשתוקק להיות חסיד – אבל ידע שאין הוא יכול לעשות זאת אם רצונו למלא את אחריותו כלפי עמו. בעיניי זוהי הכרעה מרשימה, הראויה כי גם בני דורנו יישאו אליה את עיניהם.

כשהדת הולכת לאיבוד

יום שלישי ה-2 ליוני
18:00

אוניברסיטת תל אביב
אולם 144, בניין גילמן

ספריו של הרב זקס ימכרו
בהנחה במהלך הערב
השיחה תתקיים בעברית ובאנגלית

הרב לורד פרופ'
יונתן זקס

בשיחה עם
ד"ר תומר פרסיקו

על אתיאזם,
פונדמנטליזם
ואתגרים אחרים

1. תלמוד בבלי, תענית יא ע"א.
2. משנה תורה, הלכות דעות ג, א.
3. משנה תורה, הלכות נזירות י, יד.
4. ראו חיבורו שמונה פרקים (המבוא לפירושו למסכת אבות), פרק רביעי, והלכות דעות, פרקים א, ב, ה, ו.
5. שמונה פרקים, פרק רביעי.
6. משנה תורה, הלכות דעות א, ה.
7. משה הלברטל, הרמב"ם: רבי משה בן מימון, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, תשס"ט, עמ' 131-138.